

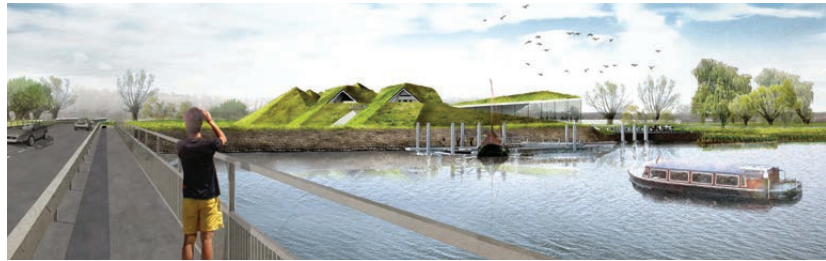
Educatief Programma Biesbosch MuseumEiland

De wonderen – Han G. Hoekstra

*De wonderen zijn de wereld nog niet uit,
maar of dat waar is moet je zelf ontdekken.
Misschien wel aan de trekvogels die trekken,
of aan de klimroos, of het fluitekruid,
of aan het vliegtuig, sneller dan 't geluid,
aan de giraffen met hun lange nekken.*

*De wonderen zijn de wereld nog niet uit,
Ontdek het maar en zoek op alle plekken,
de sterrenpracht, je hand, je eigen huid,
de dorre boom waaraan het twijgje ontspruit,
de zon, die uit de regen kleur kan wekken.
Luister, en kijk! Ontdek wat het beduidt:
De wonderen zijn de wereld nog niet uit.*

Inleiding	blz. 3	Griendwerker	blz. 14
Visie van het Biesbosch Museum	blz. 3	Rietmattenmaker	blz. 14
Redenen	blz. 3	Visser	blz. 15
Meervoudige intelligenties	blz. 4	De griendwerker	blz. 15
Omgevingsonderwijs	blz. 4	Visser	blz. 15
Vakintegratie	blz. 4	Eendenkooien	blz. 15
Inhoud draaiboek	blz. 4	Graslanden	blz. 15
Begrippenlijst	blz. 5	De boeren	blz. 15
		Jagers	blz. 16
Verantwoording	blz. 5	De natuur van eb en vloed	blz. 16
Kerdoelen	blz. 5	Bijzondere planten	blz. 16
Mens en samenleving	blz. 5	Dieren	blz. 17
Natuur en techniek	blz. 5	Een schuilplaats in de Tweede Wereldoorlog	blz. 17
Ruimte	blz. 6	Watersnoodramp	blz. 17
Tijd	blz. 6	Veiligheid heeft voorrang	blz. 17
Doelstellingen	blz. 6	Vaarwel eb en vloed	blz. 17
Algemeen	blz. 6	Planten	blz. 18
De speurtocht in het Biesbosch Museum	blz. 7	Vissen	blz. 18
De opdracht tijdens de rondvaart met de Fluisterboot	blz. 8	Voedsel, rust en een broedplaats	blz. 18
De speurtocht op de Pannekoek	blz. 8	De bever en andere dieren	blz. 18
Beginsituatie	blz. 8	Wie werken er nu in de Biesbosch?	blz. 19
De Biesbosch: programma	blz. 9	Varen, wandelen en genieten	blz. 19
Vorbereiding	blz. 9	Drinkwater van levensbelang	blz. 20
Inhoudelijke voorbereiding	blz. 9	En hoe gaat het verder?	blz. 20
Praktische voorbereiding	blz. 10	Alternatief bij slechte weersomstandigheden	blz. 20
Dagindeling	blz. 11	Checklist materialen	blz. 21
Aankomst in het Biesbosch Museum	blz. 11	Evaluatie	blz. 21
Vervoer	blz. 11	Algemene Informatie	blz. 21
De audiovoorstelling	blz. 11	Routebeschrijving	blz. 21
Speurtocht in het Biesbosch Museum	blz. 11	Lunchpakketten	blz. 21
Rondvaart met de Fluisterboot	blz. 12	Contact	blz. 22
Lunchtijd	blz. 12	Extra	blz. 22
Speurtocht op de Pannekoek	blz. 12	Bijlagen	blz. 22
Begeleiding	blz. 12	• Speurtocht Museum	
Achtergrond informatie	blz. 13	• Antwoorden Speurtocht Museum	
Bijzonder gebied	blz. 13	• Opdracht Fluisterboot	
De groote waard	blz. 13	• Antwoorden opdracht Fluisterboot	
De St. Elizabethsvloed	blz. 13	• Speurtocht Pannekoek	
De Binnenzee	blz. 13	• Antwoorden Speurtocht Pannekoek	
De Biesbosch	blz. 14	Contact	
Biezen- en rietsnijders	blz. 14		

Inleiding

Het Biesbosch Museum heeft een educatief programma ontwikkeld. Voor u ligt het draaiboek waarin we dit programma aan u willen voorstellen.

Het Biesbosch Museum en zijn omgeving bieden allerlei aanknopingspunten voor het basisonderwijs. Vakgebieden als natuuronderwijs, geschiedenis en aardrijkskunde komen veelzijdig aan de orde. Met behulp van deze aanknopingspunten en de mogelijkheden die het museum en zijn omgeving biedt wil het museum de leerlingen vanuit de groepen 6 en 7 in de leeftijd van 9, 10 en 11 jaar activeren en motiveren om aan de slag te gaan met de natuurkundige, geografische en historische aspecten die de Biesbosch te bieden heeft tijdens een bezoek aan het museum, het maken van een rondvaart door de Biesbosch en het maken van een wandeling op de Pannekoek.

Visie van het Biesbosch Museum

Verleden en heden van het gebied en zijn bewoners zijn dermate boeiend, belangwekkend en indrukwekkend dat zij ook in de toekomst onze aandacht en respect verdienen. Die toekomst zelf krijgt haar meest optimale vorm als wordt voortgebouwd op de ervaringslessen uit het verleden. Het Biesbosch Museum beoogt dit alles in samenhang bijeen te brengen. Door de bezoeker een ontspannen moment in het heden te bieden, verdiepen zich het begrip en het respect voor het verleden. Door educatie ontstaat de inspiratie om de toekomst verantwoord vorm te geven. Zo vormen Respect, Ontspanning, Educatie en Inspiratie (ROEI) de kernbegrippen van waaruit het Biesbosch Museum haar functie wil vervullen. Het Biesbosch Museum wil vanuit deze kernbegrippen door middel van haar collecties en een aantal versterkende activiteiten fungeren als bron voor Biesbosch-informatie en -beleving.

Redenen

Het Biesbosch Museum is van mening dat dit educatieve programma goed kan aansluiten bij de onderwijsactiviteiten in het basisonderwijs. Daarvoor is een groot aantal redenen te bedenken.

Het educatieve programma is:

1. Gewoon leuk: De leerlingen worden geënthousiasmeerd, geactiveerd en uitgedaagd, genieten van het buiten zijn, het gevoel van vrijheid dat de natuur hen geeft.
2. Ontdekkend leren: Doordat leerlingen met behulp van gerichte opdrachten zelf de natuur ontdekken, worden ze actief betrokken bij de leersituatie.
3. Leerzaam: Leerlingen krijgen inzicht in de geschiedenis van de Biesbosch, het leven van de bewoners van het gebied vroeger en nu, de verscheidenheid aan planten- en diersoorten, de Biesbosch nu en in de toekomst, enz.
4. Beleving van de natuur: Het erop uit gaan in de natuur is niet alleen leren, maar ook beleven en ervaren.
5. Leren met hoofd, hart en handen: De leerlingen leren onderzoek te doen, leren na te denken over verschillende situaties en redeneren over bepaalde gebeurtenissen.
6. Leren over de natuur vlakbij school: De Biesbosch ligt voor verschillende scholen in de gemeente Werkendam en omliggende gemeente op een steenworp afstand en biedt hierdoor een mooi aanknopingspunt voor omgevingsonderwijs.
7. Leren van onverwachte situaties: Tijdens het ontdekken van de natuur, komen de kinderen voor onverwachte situaties te staan, waar de leerlingen mee om moeten gaan.
8. Kritisch nadenken: De speurtochten en de rondvaart dagen de leerlingen uit om kritisch na te denken over het verleden, het heden en de toekomst vanuit verschillende perspectieven en daarover hun eigen mening te vormen.
9. Samenwerken: De leerlingen voeren de opdrachten uit in groepjes van vier. De taken moeten onderling worden verdeeld en zij moeten samen tot de goede oplossingen komen.
10. Zelfstandig werken: De leerlingen werken zelfstandig in kleine groepen. Hoewel er begeleiding aanwezig is, is het de bedoeling dat de leerlingen zoveel mogelijk zelf doen.

Meervoudige intelligenties

In dit educatieve programma heeft het Biesbosch Museum geprobeerd zoveel mogelijk aandacht te besteden aan de verschillende meervoudige intelligenties die leerlingen bezitten. De leerlingen worden uitgedaagd door open en gesloten vragen en moeten hierbij gebruik maken van teksten en afbeeldingen. Daarnaast moeten de kinderen zelf op zoek naar verschillende oplossingen en worden ze gemotiveerd om hun mening hierover te formuleren. De leerlingen moeten met elkaar samenwerken en ervaren hierdoor dat zij elkaar nodig hebben.

Omgevingsonderwijs

Een van de actuele ontwikkelingen binnen het basisonderwijs is het gebruik maken van de schoolomgeving tijdens lesactiviteiten. Dit educatieve programma biedt de scholen in de gemeente Werkendam en omgeving een mooi uitgangspunt voor het inzetten van omgevingsonderwijs. Planten- en diersoorten vanuit de naaste omgeving worden onder de loep genomen. Daarnaast wordt de geschiedenis en de toekomst van de Biesbosch verdiept. Dit programma kan als voorbeeld fungeren voor scholen die gebruik willen maken van omgevingsonderwijs en biedt de scholen daarnaast een compleet en overzichtelijk draaiboek, dat zonder veel voorbereiding kan worden ingezet en uitgevoerd.

Vakintegratie

Het Biesbosch Museum gaat in dit educatieve programma in op verschillende vakgebieden. De vakgebieden die vrijwel direct onder de aandacht worden gebracht zijn geschiedenis, aardrijkskunde en natuuronderwijs. Daarnaast wordt indirect ook aandacht besteed aan onderwerpen als burgerschap, kunstzinnige vorming, techniek en cultuur. Verschillende scholen willen in deze tijd deze samenhang binnen het onderwijsaanbod optimaliseren. Dit programma biedt daarvoor een mooie handreiking.

Inhoud draaiboek

Dit draaiboek bestaat uit:

- De verantwoording: In de verantwoording kunt u lezen welke kerndoelen er aansluiten bij dit educatieve programma, welke doelstellingen we willen realiseren en welke beginsituatie de leerlingen dienen te bezitten om optimaal te kunnen deelnemen aan de activiteiten.
- Het programma: Het programma bestaat allereerst uit een uitleg over de te treffen voorbereidingen. Daarnaast wordt de dagindeling van het programma beschreven en krijgt u een uitleg per onderdeel. In het onderdeel begeleiding wordt ingegaan op de taken van de begeleiders van de groep. De achtergrondinformatie kan voor de begeleiding dienen als verdieping, maar kan daarnaast ook op school worden ingezet. In het onderdeel materialen is een opsomming te vinden van de benodigdheden voor de verschillende onderdelen. Daarnaast is te lezen welke materialen in het museum aanwezig zijn en welke door u zelf zouden kunnen/moeten worden meegenomen. Ten slotte vindt u per activiteit de manier waarop gewerkt gaat/kan worden.
- De bijlagen: In de bijlagen vindt u achtereenvolgens: de speurtocht voor in het Biesbosch Museum, de opdracht voor de rondvaart met de Fluisterboot, de speurtocht voor op de Pannekoek en ten slotte de algemene informatie over kosten, contact en de route.

Begrippenlijst

In dit programma zullen een aantal begrippen consequent worden gebruikt. Om verwarring te voorkomen volgen hieronder een aantal begrippen met bijbehorende betekenis.

Medewerker: Medewerker van het Biesbosch Museum die tijdens uw bezoek aanwezig is in het museum.

Begeleiding/begeleider: Leerkrachten, klassenassistenten, stagiaires, ouders, enz. die als begeleiders vanuit de school met de groep zijn meegekomen.

Leerlingen: Leerlingen vanuit de groepen 6 of 7 in de leeftijd van 9, 10 en 11 jaar.

Groep: De leerlingen gaan aan het werk in kleine groepen van vier.

Klas: De gehele groep waarmee het educatieve programma wordt uitgevoerd.

Verantwoording

Kerdoelen

Dit educatieve programma bestrijkt een deel van de kerndoelen 2006 die zijn opgesteld voor de leergebieden geschiedenis, aardrijkskunde en natuuronderwijs en een leergebiedoverstijgend kerndoel, te weten:

Mens en samenleving

Kerdoel 39:

De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.

Milieubetekeningen: Verwondering

Ingrepen: Zorg

Keuzes maken: Bereidheid

Duurzame ontwikkeling: Verantwoordelijkheid, Rechtvaardigheid

Natuur en techniek

Kerdoel 40:

De leerlingen leren in de eigen omgeving veel voorkomende planten en dieren onderscheiden en benoemen en leren hoe ze functioneren in hun leefomgeving.

Verscheidenheid en eenheid:

- Planten en dieren zijn op basis van kenmerken in te delen in soorten;
- Eigenschappen en kenmerken van organismen passen bij de omgeving waarin ze leven (schutkleur, vorm).

Instandhouding:

- Sommige delen van het lichaam hebben een beschermende functie;
- Onderdelen van een plant kunnen uitgroeien tot nieuwe individuen;
- Vorm van verspreiding bij planten hangt samen met omgeving;
- Voedsel en water zijn nodig voor opbouw, samenhang, herstel en energie.

Relatie met de omgeving:

- Organismen hebben bepaalde relaties in voedselketens;
- Een biotoop kenmerkt zich door de aanwezigheid van bepaalde planten en dieren;
- Voedselkringlopen en de rol van planten, dieren, schimmels en bacteriën daarin;
- Omgevingsfactoren bepalen het voorkomen van organismen op een bepaalde plaats;
- Verschillende organismen vormen samen een levensgemeenschap.

Ruimte

Kerdoel 47:

De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.

Grondsoorten en landschappen:

- Grondsoorten in Nederland: ontstaan, afzetting door zee, rivieren, (land)ijs, verlanding, (veen)vorming);
- Landschappen in Nederland: elementen, reliëf, hoogteligging, flora en fauna, gebruik, koppeling van landschappen aan grondsoorten.

Recreatie:

- De natuur is: natuurmonumenten, (staats)bosbeheer, natuur-leerpaden.

Kerdoel 48:

Kinderen leren over de maatregelen die in Nederland genomen worden/werden om bewoning van door water bedreigde gebieden mogelijk te maken.

Water in Nederland:

- Verdediging tegen het buitenwater (de zee): terpen, duinen, dijken, Deltaplan;
- Verdediging tegen het binnenwater: rivieren, dijken, dynamisch rivierbeheer (de rivier moet weer ruimte krijgen), polders aanwijzen die bij extreem hoge afvoer water gaan bergen.

Tijd

Kerdoel 51:

De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen; leren aanduidingen van eenvoudige historische bronnen en aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.

Tijdsaanduiding:

- Begrippen van tijdsaanduiding: datum, eeuw, periode, jeugd, volwassenheid, ouderdom.

Tijdsindeling:

- Tijdbalk: gebeurtenissen en ontwikkelingen uit eigen en andermans leven, gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen uit de geschiedenis, jaartallen voor begin en einde van gebeurtenissen, ontwikkelingen en het leven van mensen.

Informatie over heden en verleden:

- Oude kaarten;
- Jeugdliteratuur over zaken die in het verleden spelen;
- Teksten over het verleden;
- Objecten in de omgeving die naar het verleden verwijzen (huizen, kerken, grafheuvels, oude fabrieken), gebruiksvoorwerpen uit het vroegere dagelijkse leven;
- Historische kaarten;
- Informatie uit een museum;
- Oude gebruiksvoorwerpen (gereedschappen, werktuigen).

Historische bronnen:

- Verschillende historische “bronnen” uit dezelfde periode;
- Interpretatie van verhalen uit het verleden;

- Tijd-, plaats- en situatie-gebondenheid van historische bronnen;
- Motieven van mensen voor handelingen uit het verleden;
- Veranderingen in gebruiken, gewoontes en rituelen;
- Oorzaken en gevolgen.

Doelstellingen

Dit educatieve programma bestaat uit een aantal algemene doelstellingen, maar bevat daarnaast per onderdeel ook specifieke doelstellingen.

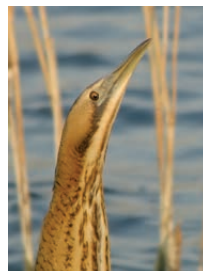
Algemeen

- De leerlingen leren zich bewust worden van de natuur om zich heen en deze met bewondering te bekijken en te behandelen.
- De leerlingen leren dat elk stukje land zijn eigen geschiedenis heeft, dat deze onderzoekbaar is en dat zij hier een wijze les uit kunnen leren.
- De leerlingen leren inzicht krijgen in de verschillende geografische aspecten die de Biesbosch bezit.

De speurtocht in het Biesbosch Museum

De leerlingen weten na het maken van de speurtocht:

- wanneer en hoe de Biesbosch is ontstaan;
- op welke manier de polders in de Biesbosch zijn ontstaan;
- welke soorten vissen en andere dieren onder water leven in de Biesbosch;
- op welke manier mensen zich in de oorlog in de Biesbosch verscholen hielden en hoe deze mensen genoemd worden/werden;
- welke materialen hier in de oorlog werden gebruikt;
- de namen van een aantal vogels;
- op welke manier de visserij in de Biesbosch plaatsvond;
- wat er werd gemaakt van het riet dat in de Biesbosch werd gesneden;
- een aantal dieren te herkennen en te benoemen;
- wat er speciaal is aan landbouw in de Biesbosch;
- op welke manieren dijken worden/werden betegeld;
- wat griendwerkers waren en hoe zij vroeger in de Biesbosch leefden;
- hoe hoepels werden gemaakt;
- op welke manier van biezen stoelzittingen werden gemaakt;
- op welke manier de vrouwen van de griendwerkers vroeger werkten;
- op welke manier een muskusrat leeft en waarom deze dieren worden gedood;
- welke rol de Biesbosch krijgt bij het oplossen van de hoogwaterproblemen;
- hoe de Biesbosch beheerd wordt.

De opdracht tijdens de rondvaart met de Fluisterboot

Tijdens de rondvaart maken de leerlingen nader kennis met het gebied. De schipper geeft een korte toelichting op de kenmerken van de Biesbosch. Deze rondvaart wordt door het museum gezien als een 'luchtig' element in het gehele programma. De leerlingen kunnen hier genieten van de rust en van dichtbij in contact komen met de natuur. De opdracht die de leerlingen meekrijgen tijdens de rondvaart, bestaat uit het zoeken van dieren en planten. Zij doen hier ervaring op in het gericht kijken en zoeken naar verschillende elementen van de natuur. Daarnaast mogen zij de dieren en planten benoemen.

De speurtocht op de Pannekoek

De leerlingen leren tijdens de speurtocht op de Pannekoek:

- wat een griend is;
- wat voor werk griendwerkers deden;
- wat vroeger het verschil was tussen eb en vloed;
- wat de werking van een kade was;
- een schatting te maken van de dikste tak die zij kunnen vinden;
- hoe een bever er uit ziet;
- waar het voedsel van een bever uit bestaat;
- wat een burcht is;
- hoe een burcht wordt gebouwd;
- welke sporen een bever achterlaat;
- waarom mensen niet zo blij zijn met de opkomst van de vos;
- hoe de ijsvogel eruit ziet;
- verschillende vogels herkennen;
- verschillende vogels beschrijven;
- waarom de vogels in de Biesbosch van rust houden;
- waar de wilgentakken vroeger voor werden gebruikt;
- verschillende wilgenbladeren onderscheiden;
- verschillende wilgenbladeren natekenen;
- het zoeken van insecten;
- het beschrijven van insecten;
- het natekenen van insecten;
- wat het werk was van het kooikerhondje;
- wat de werking van de eendenkooi was;
- waarom de kooiker in de lente geen eenden vangt;
- hoe de kooiker het verschil wist tussen de tamme en wilde eenden;
- hoe een hoornaar eruit ziet;
- verscheidende planten herkennen.

Beginsituatie

Omdat de leerlingen op een uitdagende manier en door middel van activerende opdrachten aan de slag gaan met de natuur, geschiedenis en geografische aspecten van de Biesbosch, worden geen specifieke vaardigheden en/of kennis vereist. Het Biesbosch Museum heeft geprobeerd een goede opbouw te realiseren in de verschillende opdrachten, waardoor de leerlingen vanaf het begin worden meegenomen in een ontdektocht naar verleden, heden en toekomst van het nationaal park de Biesbosch. Tijdens de voorbereiding in de klas zal de voorkennis worden geactiveerd en gedeeld met elkaar. Daarnaast zullen de nodige vaardigheden hier kunnen worden geoefend en/of besproken.

Ten slotte nog een aantal vaardigheden die we noodzakelijk achten bij de beginsituatie van de leerlingen.

- **Zelfstandigheid:** De leerlingen mogen de speurtocht in het museum in groepjes van vier zelfstandig maken. De leerlingen moeten hierbij zelf aan de slag, waarbij ze de opdrachten lezen, maken en vervolgens verder gaan met de volgende opdracht totdat zij de speurtocht hebben afgerond. Het museum verwacht van de leerlingen dat zij dit kunnen of met behulp van de begeleiding tot het gewenste doel komen.

Tijdens de opdrachten op de Fluisterboot wordt van de leerlingen verwacht dat zij ook hier zelf de opdrachten maken.

Ten slotte de speurtocht op de Pannekoek. De leerlingen lopen met de gehele klas rond inclusief de begeleiding. Maar ieder groepje heeft zijn eigen opdrachten die zij zelfstandig moeten maken, of wanneer zij dit niet kunnen, onder begeleiding.

- **Samenwerken:** De speurtochten in het museum en op de Pannekoek worden uitgevoerd in groepjes van vier leerlingen, die de opdrachten samen maken. Er wordt vanuit gegaan dat de leerlingen dit kunnen. Wanneer de leerlingen hier minder vaardig in zijn, wordt van de begeleiding verwacht dat zij hier een oogje in het zeil houden.
- **Schrijven en lezen:** Wellicht is het overbodig om dit te benoemen, maar het museum verwacht van de kinderen dat zij zelf de opdrachten kunnen lezen en de antwoorden erbij kunnen schrijven. Dit wordt vermeld, omdat er leerlingen kunnen zijn die moeite hebben met de leesvaardigheid, zoals de woordenschat en/of het begrijpend lezen.

De Biesbosch

Programma

Vorbereiding

Dit onderdeel wordt uiteengezet voor de leerkracht van de klas die deelneemt aan het educatieve programma van het Biesbosch Museum.

Inhoudelijke voorbereiding

Om de leerlingen vooraf voor te bereiden op het educatieve programma, is het belangrijk om de voorkennis te activeren. Dit kunt u doen door middel van de werkvorm die “Placemat” wordt genoemd. Natuurlijk is het ook mogelijk om dit op uw eigen manier te doen. In het educatieve programma wordt op deze werkvorm niet verder ingegaan.

- U verdeelt de klas in groepjes van vier leerlingen. U kunt ervoor kiezen om dezelfde groepjes aan te houden als de groepjes die tijdens de uitvoering van het educatieve programma samenwerken.
- U schrijft “De Biesbosch” op het bord.
- U geeft elk groepje een groot vel papier en laat deze door de leerlingen verdelen in 5 vakken, zoals in het voorbeeld is te zien.
- Elke leerling gaat voor zichzelf na wat hij of zij al weet over de Biesbosch en schrijft dit in steekwoorden en/of korte zinnen op in zijn of haar eigen vak.
- Na ongeveer 5 tot 7 minuten laat u de leerlingen hun laatste woord(en) opschrijven en geeft hen de opdracht om de steekwoorden en/of zinnen van elkaar te bekijken. U kunt ervoor kiezen om het middenvak te gebruiken voor het opschrijven van:
 - Overeenkomsten in steekwoorden en/of zinnen, onderwerpen die door meerdere leerlingen zijn benoemd;
 - Onderwerpen die maar een door een leerling zijn opgeschreven en dus heel bijzonder;
 - Van een onderwerp per aspect: geschiedenis, aardrijkskunde en natuur. Zij er meerdere onderwerpen,

geef de kinderen dan de opdracht om de voor hen meest bijzondere, mooiste, leukste of grappigste uit te zoeken.

- Na ongeveer 5 tot 7 minuten laat u de leerlingen wederom hun laatste woord(en) opschrijven en bespreekt u de onderwerpen vanuit het middenvak. U kunt de onderwerpen klassikaal bespreken, maar u kunt de leerlingen ook bij elkaar een kijkje laten nemen. Hierbij vertelt een van de leerlingen uit het groepje wat er in hun middenvak te vinden is, het groepje dat op bezoek komt, luistert en mag achteraf vragen stellen.

Na deze activiteit hebben de leerlingen allereerst hun eigen voorkennis geactiveerd, maar deze daarnaast ook uitgebreid met de kennis van andere leerlingen.

Praktische voorbereiding

- Het museum zou het zeer op prijs stellen als de klas vooraf door de leerkracht wordt verdeeld in groepjes van vier leerlingen. Hierbij kan de leerkracht rekening houden met verschillende aspecten, zoals leesvaardigheid, mate van zelfstandigheid en vaardigheden binnen het samenwerkend leren. Blijven er op deze manier leerlingen over die niet meer kunnen worden ingedeeld in een groepje van vier, dan is het beter om een groepje van 3 of 2 te maken i.p.v. een groepje van 5 of 6. Op deze manier kan er door iedere leerling binnen het groepje een goede bijdrage worden geleverd. Maak de groepjes aan de leerlingen bekend, zodat zij in het museum weten bij wie ze zich moeten aansluiten. Op deze manier kunnen de groepjes snel en doelgericht worden verdeeld over de vragen van de speurtocht binnen het museum.
- Om de leerlingen zo goed mogelijk voor te bereiden op het educatieve programma, is het verstandig om de dagindeling met de leerlingen door te nemen. Op deze manier weten de leerlingen vooraf wanneer ze welke opdrachten moeten uitvoeren. Ook afspraken, zoals het onderbrengen van eigendommen in de garderobe, kunnen hierbij worden toegelicht. (De leerkracht kan er voor kiezen om de dagindeling aan een van de leden van elk groepje op papier mee te geven, zodat zij zelf de tijden en activiteiten kunnen bekijken.)

Naast het doornemen van de dagindeling, kunnen ook de opdrachten en speurtochten worden doorgenomen met de leerlingen. Dat is natuurlijk niet noodzakelijk, maar hangt af van eigen keuzes en overwegingen met betrekking tot de klas en zijn behoeften.

- Het museum biedt de school dit educatieve programma aan, waarin alle benodigdheden te vinden zijn. Het museum gaat er daarom ook vanuit dat de benodigde materialen voor het gehele programma vanuit school worden vermenigvuldigd en worden meegenomen naar het museum. Het is aan de school om te beslissen of de kinderen moeten samen doen met een exemplaar of dat iedere leerling een eigen exemplaar krijgt. Vanuit het museum wordt aangestuurd op een exemplaar per leerling. Met andere woorden: 1 Speurtocht Museum, 1 Opdracht Fluisterboot en 1 Speurtocht Pannekoek. Daarnaast verwacht het museum dat de school zorgt voor schrijfmateriaal.
- Wanneer de school gebruik gaat maken van dit educatieve programma van het Biesbosch Museum, moet er vanuit de school en/of door de leerkracht van de betreffende klas begeleiding en vervoer worden georganiseerd. Het museum gaat ervan uit dat de leerlingen en begeleiding met eigen vervoer het museum bereiken. De hoeveelheid begeleiding hangt af van de grootte van de klas en de behoeften van de leerlingen. Het museum gaat er vanuit dat de school en/of leerkracht hier zelf een inschatting van kan maken. In het museum zijn de medewerkers inzetbaar voor het draaien van de film in de filmzaal, het uitzetten van de groepjes bij verschillende opdrachten voor het maken van de speurtocht en als vraagbaak. Het begeleiden van de groep is in handen van de begeleiding.
- Ten slotte nog de nodige tips. Het is verstandig om de leerlingen te adviseren oude kleding en goede (wandelschoenen) aan te laten trekken, die vies mogen worden. Daarnaast is het belangrijk om de

leerlingen te vertellen dat zij een lunchpakketje mee moeten nemen, omdat zij “tussen de middag” in het museum lunchen.

Op de Pannekoek loopt de klas met begeleiding zelfstandig rond. Op dat moment ligt het museum op enige afstand. Voor kleine ongevallen is het verstandig om wat verbandmaterialen mee te nemen.

Dagindeling

Het programma dat het Biesbosch Museum u kan aanbieden, bestaat uit de volgende dagindeling:

Tijd

9.20 - 9.30 uur

9.30 - 10.00 uur

10.00 - 11.00 uur

11.00 - 12.15 uur

12.15 - 13.00 uur

13.00 - 14.30 uur

Activiteit

Aankomst in het Biesbosch Museum

Audiovoorstelling in de filmzaal van het Biesbosch Museum

Speurtocht in het Biesbosch Museum

Rondvaart met de Fluisterboot

Lunchtijd

Speurtocht op de Pannekoek

Aankomst in het Biesbosch Museum

Het Biesbosch Museum geeft u de mogelijkheid om de heenreis naar het museum, afhankelijk van vertrekpunt, onder schooltijd te laten plaatsvinden en heeft ervoor gekozen om het programma vanaf 9.30 uur van start te laten gaan. Bij aankomst wordt u ontvangen door een van onze medewerkers en wordt u de weg gewezen naar de garderobe. In de garderobe kunnen leerlingen en begeleiding jassen en andere eigendommen onderbrengen. Wij verzoeken u dit te doen, zodat leerlingen zich vrij door het museum kunnen begeven.

Vervoer

Afhankelijk van afstand, tijd en andere factoren zult u een keus moeten maken in het soort vervoer dat u inzet. Wanneer u er voor kiest om met de leerlingen de fiets te nemen, wordt u verzocht bij aankomst de fietsen in het fietsenrek rechts van de entree te plaatsen. Kiest u voor auto of bus, dan is er de mogelijkheid om de leerlingen voor het museum te laten uitstappen. De bestuurders van de auto's worden verzocht hun voertuig daarna op de parkeerplaats te zetten.

De audiovoorstelling

Na aankomst beginnen de leerlingen met het bekijken van een audiovoorstelling in de filmzaal van het museum. Deze voorstelling geeft informatie over het verleden, heden en de toekomst van de Biesbosch. Daarin komen verschillende geografische, historische en natuurkundige aspecten naar voren. De leerlingen doen hier voorkennis op van de verschillende onderwerpen die daarna in de speurtocht door het museum aan bod komen. Het is dus verstandig om de leerlingen erop te wijzen alvast goed te kijken en te luisteren. Hiermee kunnen zij bepaalde vragen tijdens de speurtocht in het museum gemakkelijker en sneller beantwoorden. Het museum is volledig gelijkvloers ingericht en er zijn ruime gratis parkeermogelijkheden.

Speurtocht in het Biesbosch Museum

Na afloop van de audiovoorstelling, wachten de leerlingen in de filmzaal. Hier is er de tijd om de speurtochten en het schrijfmateriaal uit te delen. Hierna zal een van de medewerkers de leerlingen per groepje naar een van de vragen van de speurtocht brengen. Op deze manier wordt voorkomen dat de verschillende groepjes gaan samenwerken of dat er antwoorden worden overlegd. Het is mogelijk om de speurtochten na afloop met de leerlingen te bespreken. De antwoorden dient u zelf mee te nemen uit het draaiboek. De gezamenlijke ruimte kan zijn de filmzaal, wanneer deze niet bezet is, of anders kan de bespreking plaatsvinden in de koffiecorner.

Rondvaart met de Fluisterboot

Na het maken van de speurtocht in het museum vertrekt u met de leerlingen via de hoofduitgang naar de fluisterboot. U loopt via het kleine poortje op de rotonde voor het museum de dijk op en slaat bovenop linksaf. De fluisterboot ligt afgemeerd aan de tweede steiger aan uw linkerhand.

De Fluisterboot Whisper heeft een maximum capaciteit van 60 personen. De boot wordt elektrisch aangedreven, is overdekt en beschikt over verwarming. Bij mooi weer worden de grote zijramen tegen het plafond opengezet. De boot kan het gehele jaar ingezet worden.

Tijdens de rondvaart met de Fluisterboot luisteren de leerlingen naar de toelichting van de schipper. Daarnaast kunnen zij genieten van de natuur. De leerlingen maken tijdens de rondvaart de daarvoor bestemde opdracht. De leerlingen kruisen aan welke dieren en planten zij onderweg zien. Daarnaast mogen zij de dieren en planten die zij herkennen, benoemen. Wanneer u na afloop de antwoorden wilt bespreken, kunt u hier wederom de filmzaal of de koffiecorner voor gebruiken.

Lunchtijd

Na de rondvaart met de Fluisterboot mogen leerlingen en begeleiding gebruik maken van de koffiecorner en terras van het Biesbosch Museum voor het nuttigen van de zelfmeegebrachte lunch. Tegen betaling is het mogelijk om koffie en thee, soep en frisdrank (en snoepwaar) uit een van onze automaten te halen. In het museum is het niet mogelijk om broodjes te bestellen, maar het museum kan eventueel wel zorgen voor lunchpakketten.

Het museum zou het zeer op prijs stellen als de leerlingen zelf hun afval opruimen in een van de prullenbakken ter plaatse en dat de begeleiding hierbij controleert.

Speurtocht op de Pannekoek

Na de lunch kunnen de speurtochten voor op de Pannekoek worden uitgedeeld en wellicht worden toegelicht. Daarna vertrekt u met de leerlingen via de hoofduitgang naar de Pannekoek. Voor buitengebied de Pannekoek is aangepast schoeisel noodzakelijk.

U gaat wederom door het kleine poortje de dijk op, slaat links af naar beneden en gaat onderaan rechts het wandelpad op. Daarna volgt u de genummerde route op de plattegrond van de speurtocht. Bij ieder nummer maken de leerlingen het tweetal vragen dat staat afgebeeld. Aan het einde van de speurtocht kunt u de antwoorden bespreken. U wordt geacht deze zelf mee te nemen. Wanneer de leerlingen terug komen in het museum, zou het museum het zeer op prijs stellen als u de leerlingen erop wilt attenderen de voeten te veegen.

Begeleiding

De begeleiding van de activiteiten blijft voor een groot deel in handen van de begeleiders. De medewerkers van het museum sturen het programma:

- Ontvangst, wegwijzen naar garderobe en filmzaal;
- Audiovoorstelling aanzetten;
- Leerlingen in groepjes uitzetten in het museum;
- Melden vertrek naar de fluisterboot;
- Vraagbaak naar kennis en het programma.

De begeleiders zullen dus actief moeten deel nemen aan het programma.

Leerlingen sturen en begeleiden, geen antwoorden voor zeggen, motiveer en bemoedig de zelfstandigheid!

Lees van te voren het onderdeel "Programma" van dit draaiboek: met het accent op de dagindeling en de achtergrond informatie.

Achtergrondinformatie

Bijzonder gebied

De Biesbosch is het grootste nationale park van Nederland. Het is 9000 hectare groot. Daarbij horen de Dordtse Biesbosch, de Sliedrechtse Biesbosch en de Zuidwaard van de Brabantse Biesbosch. De Biesbosch is een van de weinige zoetwatergetijdendelta's van Europa. Het is een nationaal park, maar ook een zogenoemd "wetland". Wetland betekent letterlijk: waterrijk gebied. Wetlands zijn belangrijk voor vogels. Ze kunnen er broeden, eten en rusten. In de winter staan een aantal polders onder water. Dit trekt vele vogelsoorten aan. Naast de bijzondere natuur is er in de Biesbosch ook bijzondere cultuur. Er zijn enkele behouden rietvelden, grienden en een eendenkooi. Deze worden net als vroeger onderhouden. Zo kunnen de bezoekers zien hoe het vroeger er uit zag.

De Groote Waard

Je hebt vast wel eens bij geschiedenisles geleerd dat Nederland er vroeger heel anders uitzag. Ook in de Biesbosch was het rond 1300 heel anders. De mensen konden vroeger vanuit Werkendam naar Dordrecht lopen zonder dat ze een grote rivier over moesten steken. Nu ligt Dordrecht op een eiland: "Het eiland van Dordt". De mensen die in de buurt van de zee of grote rivieren woonden hebben al heel vroeg geleerd dat ze dijken moesten bouwen om hun land te beschermen. De Graaf van Holland van wie het land in de Biesbosch en de wijde omgeving was, wist dat natuurlijk ook en had om een heel grote polder een dijk gelegd. Die polder noemde men "de Groote of Zuid-Hollandse waard". Die waard was wel 5x zo groot als nu de gemeente Werkendam, namelijk 42.500 ha. Alles bij elkaar waren er ongeveer 72 dorpen in het gebied en woonden er veel mensen. Maar doordat de Graaf al heel lang in oorlog was, had hij maar weinig geld over voor het onderhoud van de eigenlijk toch al te lage dijken. Bovendien hadden de mensen ontdekt dat vlak achter en onder de dijken veel zout in de grond zat. Zout was in die tijd heel erg duur, dus als je dat zout er uit kon halen, had je wat extra geld. Dat zout uit de bodem halen heet moeren. Dus door de oorlog en het moeren waren de dijken in een heel slechte staat geraakt. De mensen wisten dat wel, want in korte tijd was er al 8 keer ergens uit een dijk een klein stukje weggeslagen. Maar ze dachten er niet goed over na en toe kwam er in 1421 een heel zware storm.

De St. Elizabethsvloed

In november 1421 was de stand van de rivier al heel hoog door het water van bovenaf (bovenaf noemen we de richting waar het rivierwater vandaan komt). Bovendien ging het nog eens heel hard stormen. In de nacht van 18 op 19 november konden de dijken het niet meer houden. Met een daverend geweld brak de dijk door bij het plaatsje Broek. Door de zware storm werd het water de polder ingejaagd. Een groot gedeelte van het westelijke deel van de polder liep helemaal onder water. Alleen de spitsen van sommige kerktorens staken nog boven het water uit. Doordat het 's nachts gebeurde, lagen veel mensen te slapen. Ze merkten dus te laat wat er aan de hand was. Men probeerde elkaar nog wel te waarschuwen door het luiden van de klokken, maar heel veel mensen en dieren zijn toch die nacht verdronken. Deze ramp heeft men later de St. Elizabethsvloed genoemd. Toen een jaar later ook de dijk bij Werkendam doorbrak, was er helemaal geen houden meer aan. Veel dorpen kwamen nooit meer boven water. Werkendam gelukkig wel. De Graaf was natuurlijk heel erg geschrokken en beval dat binnen 8 dagen met het leggen van nieuwe dijken moest worden begonnen. Iedereen die hem niet gehoorzaamde, zou hij zijn land afpakken en zo nodig zelfs doden. Veel mensen trokken zich hier niets van aan en door het heen en weer stromen van het water werden de gaten in de dijken steeds groter. Tenslotte waren de dijken helemaal verdwenen en ontstond er een heel grote binnensee. Bij vloed was het een grote waterplas. Alleen als het eb was, viel er hier en daar een stukje land droog. Maar er kon voorlopig niemand meer wonen. Werkendam lag op het randje van die binnensee. In 1461 werd er een nieuwe dijk aangelegd van Werkendam naar Waspik. Deze noemden ze "de Zeedijk".

De binnensee

De eerste jaren na de ramp maakte niemand zich druk over de vraag van wie die binnensee nu eigenlijk was. Maar een rivier neemt heel veel modder, zand en klei met zich mee en dat bleef hier en daar in die grote

binnenzee liggen. Daardoor ontstonden er piepkleine eilandjes. Ook waren er veel soorten vissen gekomen en gingen er veel mensen vis vangen en verkopen. De Graaf van wie de polder in 1421 was geweest, was natuurlijk al lang dood en al zijn bezittingen waren rond 1500 eigendom van Keizer Karel V. Deze hoorde hoeveel vissen er gevangen werden en zei dat de polder eigenlijk van hem was, en dat ook de vissen die gevangen werden, van hem waren. Maar nu gingen veel mensen protesteren. Hun opa's en oma's hadden daar ook land gehad, dus de vissen waren van hen. Er ontstond een heel gekibbel. De Keizer besloot een aantal wijze mannen de opdracht te geven uit te zoeken wie de eigenaren van de verschillende stukjes grond of water waren. Zo werd die hele binnenzee opgedeeld. Bij dat opdelen moesten natuurlijk kaarten gemaakt worden zodat er niet opnieuw ruzie kon komen. De Keizer had twee heel goede landmeters in dienst, de broers Jacob en Pieter Sluijter. Zij hebben rond 1550 heel veel kaarten getekend van deze omgeving. Omdat deze bijna allemaal bewaard zijn gebleven, weten we nu zo goed hoe het er heeft uitgezien.

De Biesbosch

Al eerder werd verteld over de piepkleine eilandjes die in de binnenzee kwamen te liggen. Deze zandplaatjes noemt men gorzen. Als er een klein beetje zand boven het water uitsteekt blijft er steeds meer klei en zand achter hangen en een klein gorsje wordt een grote gors. De rivier brengt natuurlijk ook zaadjes mee van grassen en planten. In de binnenzee was eb en vloed, zodat een gors geregeld voor een paar uur onder water stond. Weinig planten kunnen er tegen dat zij steeds onder water komen te staan. Een van de grassoorten die daar wel tegen kan is bies. Al snel stonden alle gorzen vol met bies. Als je de lange stengels van de bies laat drogen, kan je ze bijvoorbeeld vlechten tot matten of stoelzittingen. De mensen haalden ze met bossen tegelijk van de gorzen af. Snap je nu waar de naam Biesbosch vandaan komt?

Biezen- en rietsnijders

De mensen die de biezen van de gorzen afhaalden noemde men biezensnijders. Je begrijpt misschien wel dat dit geen leuk werk was. De biezen werden in de zomer gesneden. Het was ook altijd nat waar ze moesten werken, want bij vloed stonden de biezen voor een deel onder water. Ze konden dus alleen maar werken als het eb was. Omdat ze ook een eind moesten roeien voor ze bij de biezen waren, gingen ze meestal een hele week van huis. Slapen deden zij op hun boot. De biezen brachten niet veel geld op, dus de biezensnijders waren arm. Vaak moesten hun zoontjes vanaf een jaar of 10 met hen mee. Er bestaat een zegswijze dat zegt: van klaver naar bies gaan. Daarmee bedoelen we dat iemand van rijkdom naar gebrek gaat. Als het gors wat verder boven het water uitkwam, liep deze niet altijd meer met vloed onder water. Na een tijdje wilde het bies daar dan niet meer groeien. Dan kwam er riet te staan. Ook dat riet kon door de mensen goed gebruikt worden. Het riet kon men er pas in de late herfst of winter vanaf halen. Het werk werd dus niet veel beter en het bracht ook niet zo veel meer op. Ook rietsnijders waren arme mensen en deze mensen hadden ook alleen maar in de winter werk. 's Zomers moesten ze ander werk zoeken.

De griendwerker

Op een gors groeide 15 tot 30 jaar het riet. Dan was de gors zover boven water gekomen, dat hij niet nat genoeg meer werd om er riet op te laten groeien. Het riet werd dan heel slecht van kwaliteit en men kon er niets meer mee beginnen. Al die gorzen waren van rijke landeigenaren. Die werden door de arbeiders "Heer" genoemd. Deze rijke heren wilden graag rijk blijven en besloten dat als het riet niet meer wilde groeien, er dan een lage dijk om de gorzen gemaakt moest worden. Als dat gebeurd was noemden ze zo'n stuk land een polder. In de polders lieten ze wilgen planten. Een akker met wilgen wordt een griend genoemd. Uit de knot van zo'n wilg groeien heel veel takken. Die takken werden ongeveer om de 3 jaar van de bomen afgehakt. Dit hout noemen we griend- of rijshout. Van dit hout werden grote bossen gemaakt en deze moesten, net zoals het bies en riet, met een schip uit de Biesbosch gevaren worden. Dit hout werd voor veel dingen gebruikt, zoals voor het maken van zinkstukken voor de dijken of voor hoepels om houten tonnen. Hier verdienden de "Heeren", ook wel griendbaronnen genoemd, erg veel geld mee. Maar de mensen die in de winter in de griend werkten werden daarvan niet rijk. Er is veel geschreven over hoe die griendwerkers in de Biesbosch leefden. 's Maandagsmorgens vroeg, dikwijls als het nog donker was, gingen ze met hun boten de Biesbosch in, met voor de rest van de week eten en drinken bij zich. Ze sliepen dan in zelfgemaakte hutten die ze

maakten van bossen riet en hout, een zogenaamde schrankkeet. In het Biesbosch Museum hebben ze er een nagebouwd. Je moet je eens proberen voor te stellen of je daar een hele week in zou willen wonen. In zo'n griend groeide ook heel veel onkruid. In de zomer gingen een paar arbeiders naar de griend om hem te schoffelen. Dan lag hij er weer netjes bij. Het echte hakwerk gebeurde ook hier in de winter.

Vissers

Je zult wel denken: gebeurde alles dan in de winter? Was er dan buiten de schoffelaars niemand in de zomer in de Biesbosch? Jawel hoor. Er waren ook altijd veel vissers in de Biesbosch en op de rivieren. De streek was bekend omdat hier veel steur, zalm en elft werd gevangen. Op de rivier werden veel prikken gevangen. Deze haalden ze niet uit het water maar lieten ze zitten in hun netten achter de boten. Zo werden die netten, met levende prikken naar Vlaardingen gesleept waar veel zeevissers waren. Deze zeevissers kochten de prikken van de Werkendamers en namen ze in grote tonnen mee naar zee. Deze prikken gebruikten ze als aas voor het vangen van kabeljauw.

Eendenkooien

Toen eens iemand rond 1600 iets moest vertellen over Werkendam, schreef hij: "Zij leven van het visschen en de vogelarije". Daarmee bedoelde hij dat ze hier veel eendenkooien hadden. De baas van een eendenkooi heet een kooiker. Hij wordt geholpen door een hondje van een speciaal ras: het kooikerhondje. In het midden van een eendenkooi ligt altijd een meertje. Daarin zwemmen een paar tamme eenden rond. Eenden zoeken elkaar graag op. En als er een vlucht wilde eenden over zo'n meertje vliegt en ze zien die snaterende tamme eenden (de zogenaamde staleenden) denken ze dat het daar veilig is en landen ze daar op het meertje. Rond dat meertje staan schermen van riet, die zo hoog zijn dat je er recht op achter kunt staan, zonder dat de eenden je kunnen zien. In de windrichting oost, west, noord en zuid heeft de kooiker slootjes gemaakt die uitkomen in het meertje, maar die naar het einde tot steeds smaller en ondieper worden. Over die slootjes, die we vangpijp noemen, heeft hij ook gaas gespannen. Als er genoeg eenden op de plas zitten, gaat de kooiker naar die vangpijp waar de wind naar hem toewaait, zodat de eenden hem niet kunnen ruiken. Hij gooit wat tarwe over de schermen en lokt zo de tamme eenden. De wilde eenden zijn nieuwsgierig en gaan hen achterna. Om er voor te zorgen dat er geen eenden op de plas achterblijven, laat hij zijn hond naar de waterkant gaan. De eenden worden nieuwsgierig naar de hand en gaan daar op af. De hond loopt achter het scherm langs en laat zich door gaatjes in de schermen steeds aan de eenden zien. De eenden laten zich steeds verder de pijp inlokken. Bijna aan het einde laat de kooiker zich zien aan de eenden. Ze schrikken dan zo, dat ze snel vooruit willen. In het laatste stukje valt een deurtje achter ze dicht en zitten ze in de val. Die tamme eenden zijn niet bang voor de kooiker, dus vliegen niet de val in. De kooiker haalt ze een voor een uit de val en draait ze met een handbeweging snel de nek om. Eens in de paar dagen brengt hij ze met de boot naar de poelier in het dorp of de stad, die ze dan verder verkoopt.

Graslanden

De griendbaronnen waren al rijk maar wilden graag ook rijk blijven. Ze kregen meestal goed betaald voor hun griendhout en wilden dat graag zo houden. Maar als je van iets veel kunt kopen wordt het meestal goedkoper. Dat wilden ze graag voorkomen. Daarom waren er ook polders waarvan ze als het riet eraf was, de dijken zo ver gingen verhogen dat ze niet meer onder water liepen en gingen daarop gras zaaien. Van grasland komt hooi. Toen we hier nog geen auto's hadden, moesten we alles met paard en wagen doen. Voor auto's hebben we benzine nodig, maar paarden eten hooi. De meeste boeren hadden voor hun eigen paarden wel te eten, maar het leger had ook heel veel paarden en het leger moest hooi kopen. Waar? Natuurlijk in Werkendam.

De boeren

Midden vorige eeuw besloot de regering dat de nieuwe Merwede gegraven moest worden. Daardoor kon veel water van bovenaf buitenom naar de zee en hoefde al dat water niet meer door de Biesbosch. Hierdoor kwamen er veel sneller grote gorzen die ingepolderd konden worden. Over veel van deze grond was de Koning van Nederland of de regering de baas. Deze besloten de polders te gaan verhuren aan boeren. Rond 1805 kwamen de eerste boeren in de Biesbosch wonen. Eerst heel dicht bij Werkendam, maar later gingen

ze steeds verder weg ook wonen. Veel boerderijen kregen de naam van prinsen en prinsessen uit die tijd. De kinderen van die boeren konden niet in het dorp naar school gaan. Ze zouden dan eerst allerlei watertjes over moeten en dan vaak nog een paar uur lopen. Dat kon natuurlijk niet, want dan moesten ze heel de week bij andere mensen, in het dorp, logeren. Vaak hadden hun vader en moeder daar geen geld voor. De boeren in de Biesbosch wilden dan ook zelf een schooltje in de Biesbosch hebben. Ze hebben daar heel vaak brieven over geschreven aan de burgemeester, maar die vond de boeren eigenlijk een beetje zeuren. Daarom hebben ze een brief geschreven naar de Koningin en die heeft er toen voor gezorgd dat er midden in de Biesbosch, op de Kievitswaard, een schooltje kwam. Dat werd geopend in 1896. Zelfs toen waren er nog kinderen die iedere dag 2 uur heen en na schooltijd weer 2 uur terug moesten lopen. Omdat veel kinderen zo'n eind moesten lopen, hadden ze wel andere schooltijden als in het dorp. In de Biesbosch waren de schooltijden van 10 uur tot 1 uur en van 2 uur tot 4 uur. Op woensdagmiddag gingen ze ook naar school. Daardoor hadden ze op zaterdag heel de dag vrij. In het dorp gingen de kinderen naar school van 9 tot 12 uur en van 2 tot 4 uur. In het dorp waren ze op woensdagmiddag wel vrij, maar moesten ze op zaterdagmorgen naar school.

Jagers

De Biesbosch was een leefgebied voor veel vogels, hazen en konijnen. Hier kwamen veel jagers op af. De beste jachtgebieden waren vaak in bezit van rijke jagers die niet in het gebied zelf woonden. Veel jagers hadden een schietersbootje. Dit bootje noemden ze ook wel "boutschietertje". Op deze bootjes woonden en werkten de jagers vaak de hele week. Ze sliepen onder een huik die een groene schutkleur had. De schietersbootjes konden omgebouwd worden tot een soort schuilhut, zodat ze niet gezien konden worden door de dieren. Dit deden ze door aan de rand van de boot takken en riet rechtop te zetten. Lokganzen en -eenden moesten er dan voor zorgen dat hun wilde soortgenoten in het vizier van de jager kwamen. Ook stropen kwam in de Biesbosch regelmatig voor. Griendwerkers wilden naast de eentonige brood- en aardappelmaaltijden wel eens gebraden haas of eend op hun bord.

De natuur van eb en vloed

Met eb en vloed verandert de waterstand. Zo gebeurt het dat gebieden elke dag onder water lopen en wat later weer droogvallen. Voor de planten en dieren betekent dit aanpassen of wegwezen...

De Biesbosch is een zoetwatergetijdengebied. Dat betekent twee dingen:

1. Er zijn verschillen in waterhoogte. Dit komt door de werking van eb en vloed. Bij vloed stroomt zeewater het land in via de rivieren. Het waterpeil komt dat op zijn hoogste stand. Bij eb stroomt het water juist naar de zee toe, waardoor de waterhoogte daalt tot de laagwaterstand. Het verschil tussen de hoogste en laatste waterstand bedroeg vroeger in de Biesbosch twee meter. Nu is het verschil nog 20 centimeter.
2. Het water is zoet. De Biesbosch ligt zo ver van de zee af, dat het zoute water er niet komt. Het water in de Biesbosch komt van de grote rivieren, zoals de Maas en de Rijn. Door de stroming "duwt" het rivierwater het zoute water terug naar zee.

Deze zoetwatergetijdengebieden komen niet veel voor. Meestal is een getijdengebied zout, omdat het zeewater er stroomt. In de Biesbosch komt geen zeewater, maar het verschil in waterhoogten is goed merkbaar.

Bijzondere planten

Enkele planten, zoals bies en riet, kunnen er goed tegen om onder water en even later weer boven water te staan met de wortels. Met het zakken van het water bleef slib liggen. Dit bevatte erg veel voedingsstoffen. Het riet in de Biesbosch kon dan ook 4 tot 5 meter hoog worden.

Een veel voorkomende plant in de Biesbosch was de spindotter. Hij heeft gele bloemen en zorgde dat het gebied in het voorjaar veranderde in een geel tapijt. De spindotter is heel bijzonder: deze dotterbloem heeft zich helemaal aan de getijden aangepast. Hij komt aan zijn naam, omdat er worteltjes verschijnen op de plek waar de bladeren aan de stengel zitten. Die lijken op een spin. Hij groeit alleen in de Biesbosch en komt dus nergens anders op de wereld voor.

Dieren

Met eb vielen de slikken en platen in de Biesbosch droog. Hierin zat allerlei voedsel waar verschillende vogels op afkwamen. De kleine gans, wintertaling en kleine zwaan waren de belangrijkste soorten die in de Biesbosch voedsel zochten en overwinterden. Doordat grote gebieden in de Biesbosch tijdens eb voor de mens nauwelijks toegankelijk waren, was het er erg rustig.

Voor veel broedvogels was het gebied minder geschikt. Vogels die hun nest op de grond maken, zoals de fazant en de wilde eend, zagen regelmatig hun nest overstromen.

De grote getijdenverschillen maakten nestbouw onmogelijk voor vogels, die een drijvend nest maakten, zoals de fuut en de meerkoet.

Vogels die hun nest in bomen maakten, zoals de blauwe reiger en de wielewaal, konden wel veilig broeden. Zij waren dan ook algemene broedvogels.

Doordat de Biesbosch in open verbinding met de zee stond, kwamen er veel soorten vis voor. Sommige vissen leven namelijk in de zee, maar hebben zoet stromend water nodig om hun eitjes af te zetten. Zalm, zeeforel, fint, spiering en zeeprick waren zulke trekvisen. De steur was de grootste vis in de Biesbosch. Hij kon wel 3 meter lang worden. Honderden steuren legden in dit gebied hun eitjes. Deze eitjes noemt men kaviaar.

Een schuilplaats in de Tweede Wereldoorlog

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kreeg de Biesbosch nog een andere functie. Het doolhof van kreekjes en polders was een ideale schuilplaats voor vele onderduikers. En in de periode november 1944 tot mei 1945 hebben “crossers” een belangrijke rol gespeeld. Dit waren verzetsstrijders, die 's nachts met roeiboortje een weg door de Biesbosch zochten. Ten zuiden van de Biesbosch was het gebied bevrijd, maar boven de rivieren was nog bezet door de Duitsers. Op hun tochten naar bevrijd gebied namen ze mensen mee zoals joden en piloten van neergeschoten vliegtuigen. Op weg terug smokkelden ze wapens, medicijnen, voedsel en bonkaarten naar bezet gebied. Deze vaartochten waren levensgevaarlijk, want op veel plaatsen moesten ze langs vijandelijke mitrailleurposten.

Watersnoodramp

Op 1 februari 1953 kwam een groot deel van Zuidwest Nederland onder water te staan. De avond ervoor stond het water hoog, terwijl het met eb laag had moeten zijn. Een combinatie van springvloed en zuidwester storm zorgde ervoor dat het water ontzettend hoog kwam. Pas heel laat in de avond zag een aantal mensen dat er actie moest komen, omdat de dijken het niet aankonden. Slechts een deel van de bevolking kon nog op tijd gewaarschuwd worden door het luiden van de noodklok. Toen kwam het water. Vooral Tholen, Schouwen-Duiveland en Goeree-Overflakkee werden zwaar getroffen. Er zijn op die dag 1835 mensen verdronken.

Veiligheid heeft voorrang

Na de ramp besloot de regering dat zulke overstromingen nooit meer voor mochten komen. De Deltawerken werden gebouwd om Nederland te beschermen tegen het zeewater en zo de veiligheid voor de mensen te vergroten. Er is zelfs een wet (de Deltawet) gemaakt om dit vast te leggen. Voor de Deltawerken zijn toen grote dammen en stormvloedkeringen aangelegd, zoals de Haringvlietdam en de Stormvloedkering Oosterschelde.

In 1970 gingen de sluisen in de Haringvlietdam dicht. Deze sluisen een rivieropening van 20.000 vierkante meter af. De Haringvlietssluisen gaan alleen open bij eb, als het water in de rivier heel hoog staat. Dan kan het te veel aan rivierwater naar zee verdwijnen. Bij vloed zitten de sluisen helemaal dicht, zodat er geen zout water de Haringvliet (en de Biesbosch) in kan. Dit zorgt voor veiligheid, een watersnoodramp als in 1953 zal ook niet meer snel voorkomen.

Vaarwel eb en vloed

Goed voor de veiligheid, maar de prijs voor de natuur in het afgesloten gebied was hoog. De getijdenwerking verdween. Het verschil tussen eb en vloed was voor de afsluiting twee meter. Hierna bedroeg het verschil in een deel van de Zuid-Hollandse Biesbosch nog 60 tot 70 centimeter. In de Brabantse Biesbosch is het verschil nog 20 tot 30 centimeter. Zoals de mensen toen zeiden: “het water blijft stijf staan, het valt niet meer”.

Op sommige plaatsen verdwenen zand en slikplaten voorgoed onder water. Op andere plaatsen kwam het water niet meer zo hoog als bij vloed, waardoor grotere stukken land droog bleven. Dit had gevolgen voor de planten, dieren en ook voor de mensen. Riet groeide minder goed zonder het afwisselende waterniveau. En met de opkomst van de “plastic industrie” kwam er minder vraag naar natuurproducten zoals riet en wilgenhout. Aan het werken in de rietgorzen en grienden kwam zo een eind. Veel van de arbeiders vonden nieuw werk in de bouw van dijken en stormvloedkeringen.

Planten

Doordat er niet meer regelmatig water over het land heen stroomde, verdwenen er veel planten die dit juist nodig hadden. Andere planten die liever droog stonden, kregen juist de kans om te groeien. Het riet, dat eerst wel 5 meter hoog kon groeien, kwam nu niet hoger dan 2 meter. Daardoor had het geen zin meer om riet te oogsten. Ook de grienden werden verwaarloosd, waardoor een verwilderd wilgenbos ontstond. Algemeen voorkomende planten overwoekerden de omgevallen en afgebroken bomen. De braam, de haagwinde, het wilgenroosje en de brandnetel groeiden op en konden soms behoorlijk groot worden. De brandnetels groeiden massaal waar eens riet stond en bereikten zelfs een hoogte van 2 meter. Maar de spindotter met zijn gele bloemen kwam veel minder voor. Naast al deze planten komen in de Biesbosch ook de kattestaart, gele lis, fluitekruid en de bereklauw voor.

Vissen

Na het sluiten van de Haringvlietsluizen veranderde er veel voor de vissen. De vissen, die normaal vanuit de zee de rivieren opzwommen om te paaien, bleven weg. Dit kwam doordat de Haringvlietsluizen een barrière vormden, en ook doordat de geleidelijke overgang tussen zoet en zout water verdween. Veel soorten vis verdwenen, zoals de fint, elft, zalm, steur, bot en spiering. In de Biesbosch komen nu vissoorten voor zoals stekelbaars, brasem en snoek. Naast vissen komen er ook rivierkreeften en zoetwatermossels voor.

Voedsel, rust en een broedplaats

Van de vogels die in de Biesbosch voorkomen, verblijven sommige er het hele jaar, andere alleen in de zomer of de winter. Weer andere doen op hun trekroute even de Biesbosch aan, om op adem te komen. In het vogelrijk veranderde veel na het wegvallen van het getij. De meeste slikplaten verdwenen voorgoed onder water en daarmee ook de voedselgebieden voor veel watervogels. De wintertaling, de grauwe gans en de kleine zwaan konden hun voedsel niet meer vinden en verdwenen. Ook verminderde de rust in het gebied, omdat de Biesbosch beter bevaarbaar en zo toegankelijk voor mensen werd. Het gevolg is een sterke achteruitgang in het aantal watervogels. Maar broedvogels trokken juist de Biesbosch in, want ze vonden veel verschillende nieuwe plekjes om hun nest te bouwen. Ook vonden ze veel insecten, die afkwamen op de woekerende vegetatie.

Het blauwborstje, de fuut, de ijsvogel, de boomvalk en de nachtegaal zijn voorbeelden van broedvogels die nieuw verschenen in de Biesbosch. De nachtegaal voelt zich erg thuis tussen de hoge brandnetels. Het blauwborstje is een vogeltje dat je vaak zal tegenkomen in de Biesbosch. Dit gebied is erg belangrijk voor het vogeltje. De helft van alle blauwborstjes in Nederland woont in de Biesbosch. De ijsvogel komt aan zijn naam, omdat hij vaak te zien is bij wakken in het ijs. Hier duikt hij in om vis te vangen. In de Biesbosch komen steeds meer roofvogels voor. Buizerds, torenvalken en bruine kiekendieven vinden er nu meer voedsel, zoals muizen en konijnen. Niet alleen de “kleinere roofvogels” komen steeds meer voor: er zijn zelfs zeearenden te zien!

De bever en andere dieren

In 1988 keerde een oude bewoner in de Biesbosch terug: de bever. Ooit kwam de bever van nature voor in de Biesbosch. Hij verdween, omdat de mens op hem jaagde voor zijn mooie, bruine vacht. Inclusief staart kan de bever 1 meter 30 lang en 25 kilo zwaar worden. Hij kan ruim 20 minuten onder water blijven. 's Zomers slapen bevers in ondiepe kuilen onder het struikgewas. 's Winters leven ze in een burcht, die ze bouwen van takken en omgeknaagde bomen. Het hout daarvoor kiezen ze uiterst zorgvuldig uit. De bever is een goede natuurbeheerder. Doordat hij heel kieskeurig is bij het omknagen van bomen, houdt hij de begroeiing

afwisselend en zorgt hij ervoor dat de ene plantensoort de andere niet overwoekert. Op deze manier maakt hij plaats vrij voor broedplaatsen van vogels. De afwisseling in begroeiing is goed voor kikkers, padden, salamanders en insecten. In totaal verwerkt een volwassen bever wel 4000 kilo vegetatie per jaar! Bevers blijven wel uit de buurt van drukke gebieden. De mensen die de Biesbosch bezoeken zullen vaak alleen maar knaagsporen terugvinden. Maar als je tegen de avond stil met een bootje vaart, kun je er een tegenkomen! Verder zitten er nu reeën in de Biesbosch. Die konden de Biesbosch bereiken vanaf het moment dat het water niet meer zoveel in hoogte veranderde. Toen er nog eb en vloed was, waren er te weinig stukken land, die droog genoeg bleven voor hen. In de zomer leven reeën alleen en in de winter in groepen van hooguit 30 dieren. De kalfjes worden eind mei geboren. Hermelijnen, bunzings en wezels leven er ook. Een hermelijn krijgt een dikke witte pels in de winter, zodat hij niet goed opvalt tegen de sneeuw. De bunzing kan je van een afstand al ruiken, want hij markeert zijn territorium met een stinkend goedje uit een klier. De wezel is het kleinste roofdier van heel Europa. Hij jaagt op veldmuizen. Konijnen en hazen kwamen na de afsluiting van de Haringvlietsluizen veel vaker voor. Ook muskusratten komen in de Biesbosch voor. Net als de bever graaft deze gaten in dijken om daar holen en gangenstelsels te maken. Er komen 18 soorten muizen in de Biesbosch voor. Hiervan zijn de noordse woelmuis en de waterspitsmuis bijzonder.

Wie werken er nu in de Biesbosch?

Geen nummers, geen straten, alleen een postcode. Meer heeft de postbode van de Biesbosch niet nodig. Hij heeft ook maar vijf adressen: een kooiker, twee boerengezinnen, een boswachter en het waterwinningsbedrijf. Vroeger had de postbode wel 50 adressen. De meeste mensen, vooral boeren, zijn vrijwillig vertrokken, toen de Biesbosch natuurgebied werd en er spaarbekkens kwamen te liggen. Naast de vaste adressen, is er soms ook post voor vakantiegangers. De postbode brengt de post rond met het enige postbootje van Nederland. Behalve als het hard gevroren heeft, dan bindt hij de schaatsen onder. In de Biesbosch werkt ook een rattenvanger! Hij vangt muskusratten en beverratten, want die maken slootkanten en dijken kapot en beschadigen de gewassen van boeren. De muskusrattenbestrijder (zo heet hij officieel) heeft de ratten in de Biesbosch al aardig onder controle. Vroeger ving hij wel eens 50 muskusratten op een dag. Nu gemiddeld 4 in de week. Hij vangt de ratten in een van de 25 klemmen of 130 fuiken, die hij uit heeft staan. In het riet maakt hij knopen om de plekken terug te vinden. Soms gebruikt hij een dubbelloopse buks. Beverratten zijn moeilijk te vangen, omdat ze bijna net zo groot zijn als een bever. En een bever wil hij niet vangen. Binnenkort zullen de politie te land, de politie te water en Staatsbosbeheer gaan samenwerken om de Biesbosch te controleren op overtreders. Wat agenten in de Biesbosch zoal meemaken? Problemen met het vervoer van gevaarlijke stoffen over de Nieuwe Merwede, aanvaringen, stroperij en af en toe het opvissen van drenkelingen. Maar ook recreanten die voor onrust zorgen, kattenkwaad uithalen of bijvoorbeeld kampvuurtjes maken. Er werken nog veel meer mensen in de Biesbosch. Een boswachter en ook mensen waar je niet meteen aan zou denken, zoals medewerkers van het waterwinbedrijf, de rondvaartbedrijven en Rijkswaterstaat, die voor de rivieren zorgen, boeren en voorlichters en natuurlijk de mensen die in het museum werken.

Varen, wandelen en genieten

Je kunt het beste van de Biesbosch genieten in een boot, omdat het gebied voornamelijk uit een wirwar van kreken bestaat. Ook zijn er mooie wandelroutes die langs oude grienden en ongerepte natuur lopen. Voor de afsluiting van de Haringvliet werden de zandplaten die bij eb droogvielen, veel gebruikt als recreatieterrein. De Biesbosch was toen slecht toegankelijk, omdat veel kreken te ondiep waren om in te varen. Na het wegvallen van het getij konden mensen makkelijker door het gebied varen. Op verschillende plaatsen rond de Biesbosch zijn dan ook jachthavens aangelegd. Het watertoerisme nam snel toe en dreigde de rust in de Biesbosch te veel te verstoren. Vanwege het verdwijnen van de zandplaten, gebruiken mensen nu de oevers als picknick- en speelplaats. Hierdoor raken de oevers beschadigd. Om ervoor te zorgen dat bezoekers mooie natuur aantreffen in de Biesbosch, moesten er maatregelen worden genomen om vervuiling en verstoring zoveel mogelijk tegen te gaan. Daarom zijn enkele gebieden helemaal afgesloten voor mensen.

Drinkwater van levensbelang

In de Biesbosch liggen drie grote kunstmatige meren. Deze zijn van het waterbedrijf Evides. Het zijn de spaarbekkens: De Gijster, Honderd en Dertig en Petrusplaat. Ze dienen voor het innemen, opslaan en verbeteren van de kwaliteit van grote hoeveelheden rivierwater. In de jaren '60 haalde het waterleiding bedrijf het drinkwater uit de Rijn. De kwaliteit van het water was in de loop der jaren slechter geworden, door steeds meer vervuiling. Het Rotterdamse drinkwater smaakte in 1963 zelfs zo zout, dat het vier dagen lang ondrinkbaar was. Dit heeft de aanleg van de spaarbekkens versneld. In die tijd werd de natuur niet zo belangrijk gevonden. De Biesbosch lag dicht bij de grote steden en het was niet zo moeilijk om een aantal polders onder water te laten lopen. Met behulp van pompinstallaties komt het water uit de rivier de Maas eerst in De Gijster. Daarna gaat het via grote ondergrondse buisleidingen naar Honderd en Dertig en Petrusplaat. Dit Maaswater test de WBB in het laboratorium en in het pompstation zelf. In het pompstation gebeurt het testen op een biologische manier. Elk uur stroomt het rivierwater een minuut door een buis met vissen (forel) erin. De vissen zwemmen tegen de stroom in. Is het water erg vervuild, dan zwemmen ze minder snel. Dat is een teken om de waterinname te stoppen.

De spaarbekkens zijn ongeveer 18 meter diep en er staan zware, 8 meter hoge dijken omheen. In de bekkens blijft het water een tijd lang bewaard. Er vindt dan een natuurlijk reinigingsproces plaats, dat versneld wordt door er lucht doorheen te blazen. Na een tijd is het water zo helder dat vissen tot op vijf meter diepte te zien zijn. Het water uit de Petrusplaat gaat uiteindelijk via ondergrondse buisleidingen naar Rotterdam, Dordrecht en Noord-Brabant. Daar wordt het reinigingsproces afgemaakt om drinkwater te produceren. Ondanks de grote invloed van de mens gaat de natuur rond de spaarbekkens toch haar gang. Ze zijn een goede overwinteringsplaats voor ganzen en eenden. Door de sterke beluchting vriest het water niet dicht. Ook voor andere watervogels zijn de bekkens een aantrekkelijk rustgebied.

En hoe gaat het verder?

De Biesbosch heeft, vooral door ingrepen van de mens, altijd veel veranderingen ondergaan.

Vanaf ca. 1990 wordt geprobeerd het natuurgebied in de Biesbosch uit te breiden. In het kader van het Natuur Ontwikkelingsproject Noordwaard zijn de Spieringpolders, de polder Hardenhoek en de polder Maltha van landbouwpolder omgevormd tot natuurgebied. Prins Willem Alexander opende in mei 2008 dit nieuwe natuurgebied waar voornamelijk watervogels rustig kunnen broeden, eten en rusten.

In de toekomst wordt gerekend op verder toenemende rivierwaterafvoeren, in combinatie met een stijgende zeespiegel. Om dit op te kunnen vangen is besloten in plaats van steeds hogere dijken te bouwen de rivieren in ons land meer ruimte te geven.

Naast het al gerealiseerde natuurontwikkelingsproject zal ook de rest van de Noordwaard, die zich uitstrekt van de plaats Werkendam tot aan het museum, worden ontpolderd. In 2015 moet dit gebied zodanig ingericht zijn dat de verwachte hoge rivierwaterafvoeren van de Nieuwe Merwede kunnen worden opgevangen. Dit project moet in 2015 gerealiseerd zijn. Het zorgt voor een waterstanddaling van 30 cm op de Boven Merwede bij Gorinchem en 60 cm op de Nieuwe Merwede bij Werkendam.

Alternatief bij slechte weersomstandigheden

Een bezoek aan het museum is niet weersafhankelijk. Behoudens dichte mist, ijsgang en storm gaan de vaartochten met de Whisper altijd door.

Bij extreem slecht weer is het mogelijk het programmaonderdeel op het buitengebied te vervangen door een vertoning van een Biesbosch film. Het museum beschikt over verschillende films met thema's als de tweede wereldoorlog, de Deltawerken en natuurontwikkeling.

Checklist 'Materialen'

Voordat het zover is dat u en de leerlingen deel gaan nemen aan het educatieve programma, kunt u gebruik maken van deze checklist voor de benodigde materialen. U kunt hierop de aantallen aangeven van de benodigde materialen en daarna aankruisen of het wel of niet in orde is.

In het Biesbosch Museum	Aantal speurtochten	Ja	Nee
Op de Fluisterboot	Aantal opdrachtenbladen ...	Ja	Nee
Op de Pannekoek	Aantal speurtochten	Ja	Nee
Algemeen	Aantal schrijfmateriaal	Ja	Nee
Extra (Niet verplicht, wel leuk en handig!)	• Loepjes	Ja	Nee
	• Vergrootpotjes	Ja	Nee
	• Verrekijker	Ja	Nee
	• Vogelboek	Ja	Nee
	• Plantenboek	Ja	Nee
	• Fototoestel	Ja	Nee
	• Rolmaat	Ja	Nee

Evaluatie

Het museum biedt de mogelijkheid om tijdens het programma de verschillende onderdelen te bespreken. Er is natuurlijk ook altijd de mogelijkheid om dit in de klas plaats te laten vinden. Dit kan de voorkeur krijgen, zodat er wat intensiever stil kan worden gestaan bij de verschillende opdrachten, vragen en antwoorden. Naast de bespreking van de opdrachten, kan er ook voor worden gekozen om de gehele dag te bespreken. Wat vonden de kinderen leuk, spannend, bijzonder en mooi?

Ten slotte is er ook nog de keuze om aan de slag te gaan met de verworven kennis.

Hierbij kunt u denken aan:

- Het schrijven van een verslag;
- Het maken van een poster;
- Het schrijven van een krantenartikel;
- Het maken van een collage;
- Het maken van een tekening;
- Het houden van een spreekbeurt;
- Het maken van spelletjes, zoals memorie, kruiswoordraadsel, enz.

Algemene informatie

De tarieven voor dit educatief programma bedragen € 6,50 per leerling. Daarbij gaan we ervan uit dat u zelf zorgdraagt voor vermenigvuldiging van het materiaal voor in het museum, op de boot en op het buitengebied De Pannekoek. Ook voor het schrijfmateriaal moet u zelf zorgen.

Routebeschrijving

Het Biesbosch Museum ligt midden in het Nationaal Park de Biesbosch op circa 12 kilometer van Werkendam. Het is te bereiken door op de A-27 de afslag Werkendam (nr. 23) te nemen of vanuit Dordrecht bij de Kop van het Land de Nieuwe Merwede over te steken. Volg vervolgens de borden Biesbosch Museum. Direct bij het museum zijn aanlegmogelijkheden voor rondvaartboten en Pleziervaartuigen

Lunchpakketten

Het Biesbosch Museum kan op verzoek zorgen voor lunchpakketten. Voor samenstelling van deze pakketten en de prijzen kunt u contact opnemen met het museum.

Meegebrachte lunchpakketten kunnen in het museum opgegeten worden. Het museum beschikt over een koffiecorner met 50 zitplaatsen waarin automaten opgesteld staan waaruit warme dranken en frisdrank

betrokken kunnen worden. Op het terras staan een zestal picknickbanken opgesteld. Het is slechts in beperkte mate mogelijk deze plaatsen exclusief te reserveren aangezien ook andere museumbezoekers hier gebruik van maken.

Contact

Voor reserveringen van dit educatief programma kunt u telefonisch (0183 504009) of per email () contact opnemen met het Biesbosch Museum. Dit geldt ook voor aanvullende wensen, vragen en opmerkingen of een aangepast programma.

Extra

De hieronder genoemde literatuur kan dienen als leidraad en aanvulling van het lesprogramma:

- Aardappels met lawaaiaus, Miek Dorrestein, Uitgeverij Ploegsma, Amsterdam 2003, ISBN 902161232
- Vos van de Biesbosch, deel 1, 2 en 3, Ad van Gils, Uitgeverij Kluitman, Alkmaar. Deel 1 Een verzetsgroep in actie ISBN 9020620312, deel 2 Jacht op een verrader ISBN 9020620428 en deel 3 Terug in bezet gebied ISBN 9789020620566
- Vogelondekgids, Nico de Haan en Elwin van der Kolk, Uitgeverij Ploegsma, Amsterdam 2006, ISBN 9021618699
- ‘De Biesbosch’ een algemeen informatiepakket voor groep 7 en 8 van het basisonderwijs. (te verkrijgen aan de balie van het Biesbosch Museum)
- ‘Bever in de Biesbosch’ (lespakket te verkrijgen aan de balie van het Biesbosch Museum)

Bijlagen

- Speurtocht Museum
- Antwoorden Speurtocht Museum
- Opdracht Fluisterboot
- Antwoorden opdracht Fluisterboot
- Speurtocht Pannekoek
- Antwoorden Speurtocht Pannekoek

